

ДОСЛІДЖЕННЯ. РОЗВІДКИ

Світлана ВІЗЕР

МОНАСТИРИ В УКРАЇНІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.: МІЖКОНФЕСІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ

Протистояння між православними та уніатами в першій половині XVII ст. стало однією із визначальних характеристик національно-релігійного життя в Україні. Ця конфронтація охоплювала всі сфери життя суспільства, суттєво змінюючи його ментальність. Українська православна церква, намагаючись повернути свої права та привілеї, остаточно закріплює за собою право на незалежне існування на теренах Речі Посполитої. Водночас відбувається активний процес становлення української уніатської церкви, її організаційного оформлення та вироблення ідеологічної доктрини. Боротьба за зміцнення матеріального становища своєї церкви мала величезне значення і для православних, і для уніатів, оскільки від успіху цієї боротьби залежало розв'язання їх теоретичних проблем. Ключовим питанням у цій боротьбі були монастирі та розгалужена система господарства, що існувала на той час при кожній обителі.

Аналізуючи стан української православної церкви, вчені Н. Полонська-Василенко, І. Огієнко, І. Власовський, М. Харишин та інші в тій чи іншій мірі звертали опосередковано увагу на дану проблематику. Однак в основному представлена проблема розглядалась в напрямі втрат православної церкви в першій половині XVII ст. в результаті наступу уніатів, яких підтримував польський уряд. Сучасна дослідниця І. Ломачинська порушила питання про взаємовідносини православного чернецтва та українських козаків протягом XVII – XVIII ст.ст. Проте досліджень про уніатські монастирі у вказаний період поки що немає.

Після укладення Берестейської унії православні почали поступово один за одним втрачати монастирі, оскільки вони переходили у власність уніатської церкви. Це відбувалося шляхом надання королем чи патронами архимандрій особам, що були уніатами і зобов'язувались зберігати унію.

Вже в 1599 р. віленський каштелян й берестейський староста Ієронім Ходкевич надав уніатському митрополиту Іпатію Потію Слуцьку архімандрію як опікун княжни Софії Слуцької, яка була її ктитором [2, с. 202]. За королівським привілеєм Потій володів і Лавришевським монастирем у Новгородському повіті [2, с. 430]. Відомо, що уніатам також належали Городенський і Браславський монастирі, ігуменом яких до 1609 р. був Богдан Годкінський [1, с. 53—54] та Нікольський Грозовський монастир, де настоятелем з 1600 р. був священник Мина Васильович [1, с. 10].

У результаті судового рішення в 1600 р. уніатська митрополія отримала Заручайський монастир в Овручі, настоятелем якого став священник Василь [5, с. 328—329]. Проте монастир не закріпився за уніатами і переходив у володіння то до них, то до православних. У березні 1617 р. його було передано православному архімандриту Почаївського монастиря Петронію Гулевичу-Воютинському, а в 1624 р. митрополит Й. Рутський свідчив, що монастир належить уніатам [5, с. 317]. На Київщині у власності останніх був Пречистенський монастир, але він був повністю зруйнований [5, с. 356], а також Зарубський монастир, в якому у 1607 р. жив лише один монах [5, с. 340].

В 1600 р. Володимирська уніатська капітула одержала монастир Св. Спаса з маєтками Радочиж, Підгайці й Янів, оскільки помер його пожиттєвий орендар Михайло Оранський [5, с. 105—106]. Хоч брат померлого Ілля Оранський зумів довести своє право на володіння монастирем, проте шляхтич зобов'язувався забезпечувати проведення постійних богослужінь, а монастирські священники мали перебувати в унії [5, с. 107—109]. Таким чином, уніати втратили маєтки монастиря, проте обитель залишалась під духовною опікою уніатської церкви. Однак вже через півроку Володимирська капітула отримала пожиттєві орендні права на частину монастирських маєтностей. Так, щоб поліпшити матеріальне становище монастиря, І. Оранський поступався монастирськими підданими у Володимирі та урочищем Радочиж [5, с. 111]. Після смерті останнього в 1610 р. уніати отримали і інші маєтності, що належали монастирю Св. Спаса [5, с. 136—137].

У 1605 р. до уніатів перейшов Віленський Троїцький монастир внаслідок вилучення із управління місцевих православних магістерських урядників. Віленський магістрат отримав право розпоряджатись майном і опікуватись добробутом монастиря від короля Стефана Баторія. Однак у 1605 р. І. Потій скаржився, що нібито радці не займаються справами монастиря, в результаті чого останній втратив фільварок Свинтинники. За королівським рішенням обитель передавалась в пожиттєве управління висвяченому митрополитом архімандриту Самуїлу Сенчиловичу. При цьому він зобов'язувався перебувати в єдності з Римом і підпорядковуватись І. Потію [2, с. 252—253].

Через декілька років виник конфлікт між настоятелем монастиря та Й. Рутським, що жив там. У 1609 р. Рутський скаржився, що Сенчилович підбурює проти нього бурмистрів, міщан і радець Руської лавиці. Архієпископ відлучив його від церкви, проте архімандрит, заручившись підтримкою місцевих священників, продовжував відправляти богослужіння й подав скаргу до головного трибунального суду на архієпископа за право власності над монастирем. Обурений цим, Сигізмунд III видав декрет про баніцію віленського протоієрея С. Сенчиловича [1, с.51—52]. Можливо, це був особистий конфлікт за владу в монастирі, а така реакція короля обумовлювалась досить високим статусом та покровительством Й. В. Рутського. Але, ймовірно, до цього ще додалось те, що Сенчилович перейшов чи збирався перейти в православ'я, тому його підтримали місцеві магістрат й духовенство. В такому випадку стає зрозумілою реакція польського уряду.

У 1607 р. Сигізмунд III жалував ігумену Ісайї Черейському Мстиславській Онуфрієвській монастир [1, с. 12], а Афанасію Волчанському Богородичний Пустинський монастир у Мстиславському воеводстві [1, с. 14] за умови, що вони будуть вічно перебувати в єдності з римо-католицькою церквою. Аналогічну грамоту на архімандрію Мінську отримав в 1603 р. ігумен Софроній [1, с. 29]. В 1612 р. король ухвалив рішення про передачу уніатам Михайлівського Золотоверхого монастиря [2, с. 432; 8, с. 41], а в наступному році Мінський Вознесенський монастир був приєднаний до Віленського Троїцького під спільне управління Й. Рутського [1, с. 68—69]. Королівський декрет про перепідпорядкування Михайлівського Золотоверхого монастиря справді існував, однак наступні події та документи свідчать про те, що даний монастир залишався за православними.

Більше двадцяти років тягнулась тяжба між уніатами, яких підтримував король, та Григорієм (в чернецтві — Гедеоном) Балабаном за Жидичинський монастир св. Миколи. Конфлікт щодо володіння монастирем виник ще у 80-х рр. XVI ст. Єпископ Мегленський отримав на нього королівський привілей, але його силою захопив Гедеон Балабан. У 1588 р. патріарх Єремія II підтримав єпископа і відлучив Балабана від церкви, оскільки той не виконав рішення антиохійського патріарха про передачу монастиря Мегленському [2, с. 6—7]. Але насправді обитель залишалася в управлінні Балабана. В 1596 р. король відібрав монастир у родини Балабанів, оскільки останні не підтримали унію, та наказав луцькому старості Олександрю Семашко передати його луцькому єпископові К. Терлецькому [4, с. 116].

Але Григорій Балабан, що керував досить довгий час монастирем, залишаючись світською особою, відмовився виконувати королівський декрет та чинив опір людям старости й єпископа. Його підтримував князь Острозький, який допоміг Балабану при занятті цієї багатой архімаїдрії, на яку претендував К. Терлецький.

Декілька років продовжувалась збройна боротьба за монастир, на який здійснювали наїзди то одна, то інша сторона [4, с. 128—184]. Ченці не втручались в це протистояння, але страждав, насамперед, монастир, який постійно грабували, руйнували, порушуючи нормальний ритм монашого життя. Жидичинський монастир було перепідпорядковано уніатській церкві лише в 1621 р., коли після смерті Балабана архімандритом став уніат Никодим Шибинський [4, с. 495—497].

Поряд з цим на початку XVII ст. починають створюватись нові уніатські монастирі. В 1608 р. князь Юрій Чарторийський уфундував у с. Сарнах Луцького повіту Троїцький монастир та церкву Св. Троїці. За умовами фондушу монастир мав завжди залишатись під юрисдикцією луцького єпископа-уніата, а в разі його відсутності перейти у підпорядкування луцького біскупа. Для забезпечення належного матеріального становища благодійник надавав три волоки виробленого поля з сіножатями і бортними деревами, острів Молоднів, два млини з вимилками, три стави, частину р. Случ з озерами, чотири сім'ї селян на волоках сидячих: Степана Риболова, Мандія Риболова, Оницька, Власа Дроздовича, що мали тепер вічно належати монастирю, а також десятину збіжжя, жита й гречки з усіх сарненських селян [4, с. 374—378].

Очевидно, православні теж робили спроби якимось поліпшити своє становище шляхом створення нових обителів. Зокрема, відомо, що князь Григорій Четвертинський подарував своїй тітці Марії Балабановій, уродженій Гулевичівні, земельну ділянку в його маєтку, де вона заснувала Преображенський жіночий монастир [4, с. 471—473].

За підрахунками упорядників збірника «Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI — першої половини XVII ст.», протягом 1596—1620 рр. до унії приєдналось приблизно 10—12 волинських монастирів. Проте здебільшого вони були напівпорожні, потребували капітального ремонту і ґрунтового оновлення чернечого життя. У згаданому Сарненському та Дорогобузькому монастирях доживали віку слуги магнатів, а ченців взагалі не було. Монастир Св. Онуфрія та Св. Спаса у Володимирі теж не мав братії і виконував функції церкви.

На думку автора, такий стан був характерний для більшості монастирів в Україні, і це стало наслідком постійної нестабільності в суспільно-політичному житті краю. В 1624 р. шляхтич Гаврило Іваницький в одному з документів свідчив про незадовільний стан Зіменського православного монастиря, який довгий час навіть не мав священника [4, с. 535]. Незважаючи на це, володимирівський уніатський єпископ І. Мороховський намагався підпорядкувати його собі, але зазнав поразки [4, с. 534—540].

Таким чином, протягом перших двох поунійних десятиліть новостворена церква в Україні досягла відчутних успіхів у справі поширення духовної опіки віруючих та зміцнення своєї матеріаль-

ної бази. В таборі православних відбувався процес збирання сил та налагодження організованої системи протистояння уніатам.

1620 р. ознаменував собою новий етап національно-релігійного життя в Україні. Висвячення православної ієрархії дало поштовх до активізації дій вірних цієї конфесії. У вересні 1622 р. завдяки козацтву православні перешкодили уніатам заснувати при Софіївському соборі василіанський монастир та школу. Десь у серпні до Києва прибули чотири василіани-ченці на чолі з Олександром Школдицьким, що мав стати настоятелем новозаснованого монастиря. Ймовірно, їх підтримували два місцевих уніатських священики. 21 вересня козаки з великим натовпом православних увійшли в собор, схопили ченців, ув'язнили їх, а вночі вивезли в Трахтемирівський монастир.

Митрополічий намісник Вацлав Садковський повідомляв, що «запорозьке військо козацьке забрало в полон всіх софіївських ченців» [6, с. 184—185]. Як свідчать документи, монахи перебували в полоні десь місяць-півтора, після чого були звільнені за посередництва митрополита Й. Борецького [5, с. 362]. Однак після цього вони вже не робили спроб заснувати монастир в Києві.

Незважаючи на те, що окремі православні ієрархи, зокрема Й. Борецький, М. Смотрицький, були чільними церковними діячами і спирались у своїх діях на авторитет українського козацтва, канонічна влада православного митрополита фактично обмежувалась Києвом та Середнім Подніпров'ям, а в інших єпархіях була дуже слабкою. Православні, зумівши використати силу козаків на свою користь і спрямувати їх проти свого суперника, мали успіх саме в тих регіонах, де суспільно-політичне життя контролювали козаки.

Таким чином, якщо в Наддніпрянській Україні православна церква мала міцні позиції і спроби уніатів закріпитись там закінчувались невдачами, то на Холмщині, Волині, Поліссі та частково в Східній Галичині уніатська митрополія мала відчутні успіхи. Наприклад, луцький православний єпископ І. Борискович, хоч й мав осідок у Степанському монастирі, але більше перебував у Києві і не знайшов підтримки серед населення. Православний володимирівський єпископ І. Курцевич завдяки князю Заславському в 1623 р. отримав Дерманський монастир, але не зумів там закріпитись і в 1625 р. від'їхав до Москви [5, с. 27]. В 1629 р. православні втратили три монастирі (два чоловічих і один жіночий) у м. Дубно, які відійшли до уніатів внаслідок агітації під час візитації митрополита Рутського [5, с. 180—182]. Дубенським архімандритом став К. Сакович, який, до речі, теж відійшов від православ'я.

Водночас у середовищі уніатів висунулось ряд чільних діячів, що істотно впливали на розвиток конфесійного життя в парафіях. Зокрема, луцький уніатський владика І. Почапівський, що був високоосвіченим, енергійним та талановитим ієрархом нової генерації ченців зреформованого Василіанського чину. Досить діяль-

ним був володимирський уніатський єпископ І. Мороховський, за якого було зведено шпиталь і, що важливо, засновано уніатські братства у Володимирі й Кременці.

У 1630 р. виник спір між ігуменом Овруцького Заручайського монастиря Фелатеем Кесаровичем та уніатським митрополитом Йосипом Рутським з приводу володіння монастирем та його маєтностями в Овручі [4, с. 612—613; с. 620]. Причиною конфлікту стало сумнозвісне королівське право «подання хлібів духовних». Кесарович отримав привілей на цей монастир, але ще раніше король жалував його Віленській уніатській семінарії. Не зважаючи на протести уніатів, Кесарович зайняв цю обитель, і вона остаточно перейшла до православних. Ігумен діяв досить упевнено, оскільки події відбувались в самому центрі Наддніпрянської України.

Затвердивши «Пункти заспокоєння руського народу», сейм 1632 р. вніс суттєві зміни в суспільно-релігійну ситуацію в країні. Держава на офіційному рівні остаточно визнавала існування на теренах України двох законних і рівноправних церков східного обряду. Виходячи з документа православні отримували митрополічу Київську, Львівську, Луцьку, Перемиську та новостворену Мстиславську (на території Великого князівства Литовського) єпархії. Уніатська митрополія обіймала сім єпископств: митрополіче Київське, Володимирське, Пінське, Холмське, Полоцьке, Смоленське та Перемиське.

Не дивлячись на те, що це була відчутна перемога православної конфесії, що нарешті добилась офіційного визнання, «Пункти» не розв'язали релігійних проблем в Україні, а навпаки ще більше їх загострили. Три єпархії мали одночасно і православних, і уніатських єпископів. У всіх єпископіях тривали суперечки за церковне майно, маєтки єпископів, монастирі. В кожній з них вірні були поділені на православних і уніатів. Наприклад, Луцька єпархія відійшла до православних, проте там продовжували функціонувати близько ста уніатських парафій та сім монастирів [9, с. 6]. Такий стан речей був характерний для всіх духовних осередків в Україні.

Уряд намагався якось впорядкувати ситуацію, маніпулюючи церковними маєтностями, в тому числі і монастирями. Православні Перемиської єпархії мали обрати православного владику, якому надавались для резиденції монастирі св. Спаса і св. Онуфрія. Луцький уніатський єпископ Почаповський, єпархія якого з усіма церковними маєтностями переходила до православних, отримував Жидичинський монастир, зберігаючи до смерті титул єпископа Луцького. Православний єпископ Мстиславський отримував кафедру в монастирі св. Спаса в Могилеві з щорічним державним утриманням в дві тисячі золотих [7, с. 57]. Як компенсація за те, що собор св. Софії з усіма маєтностями та інші київські церкви мали відійти до православних, Видубицький монастир до кінця життя уніатського митрополита залишався за уніатами [5, с. 385].

На коронаційному сеймі король мав призначити комісарів — двох православних та двох уніатів, які мали об'їхати всі церковні маєтності, учинивши їх перепис, за яким будуть розподілені святині між православними та уніатами. Це призвело до ще більшого напруження в українському суспільстві. І. Почаповський, незважаючи на королівське рішення, не погоджувався поступитись кафедрою на користь православним. Застосувати до нього силу влада не наважилась, тому Владислав IV пішов на компроміс. У березні 1633 р. було видано грамоту, за якою новообраний луцький єпископ Олександр Пузина отримував Жидичинський монастир, церкву Пречистенської Богородиці (Пречистенський монастир) у передмісті Луцька та маєтки Луцької єпархії — села Тернки і Теремне [4, с. 660—662]. Натомість управління єпархією залишалось у віданні уніатського єпископа аж до його смерті.

Такий порядок справ закріпив і королівський привілей православної церкви від 14 березня 1635 р. Він доповняв попередній документ положенням про те, що після передачі єпископства православним по смерті уніатського владика Жидичинський монастир з усіма маєтками та Троїцькою церквою відходили до греко-католиків. Села Тернки, Теремне, Седмирки, якими володів О. Пузина, із вступом на Луцьку кафедру залишались за ним і його православними наступниками [4, с. 694—696; 10, с. 54].

На основі королівського привілею Видубицький уніатський монастир мав бути переданий православним в обмін на Гроднецький православний монастир. Однак дата перепідпорядкування Видубицького монастиря невідома. За свідченнями Рутського, в червні 1634 р. він ще був у віданні уніатів, проте в листі до Р. Корсака від 18 березня 1635 р. митрополит вже писав про втрату обителі [5, с. 387]. Оскільки 12 липня 1633 р. П. Могила перепідпорядкував собі Софіївський собор, а 17 липня уніатські церкви св. Миколи Десятинного, св. Симеона і св. Василя без опору були передані православним [5, с. 385], то фактично всі храми і монастирі в Києві перейшли до православних.

Православний владика Перемиської єпископії отримував Спаський, Святоонофріївський та Смолицький монастирі з маєтностями, тоді як управління єпархією залишалось до смерті за уніатським єпископом А. Крупецьким [4, с. 694—696; 10, с. 54]. За рішенням урядової комісії в Кременці до православних відходили Богоявленський монастир і три міські церкви, а уніати зберігали за собою Воскресенську, Св. Трійці та Св. Спаса церкви [5, с. 229].

Поділ королівською комісією церковного майна між православними та уніатами надзвичайно загострив ситуацію і ще більше погіршував відносини між двома церквами та їх вірними. Він спричинив до того, що представники обох церков знов почали вдаватись до силових дій у прагненні відстояти чи захопити церковні маєтності. Починаючи з 1633 р. між парафіянами двох конфесій, які очолювало вище духовенство та заможні й впливові світські

патрони, точились постійні суперечки, що виливались у взаємні погроми, збройні напади, насильницьке захоплення і перепідпорядкування храмів та монастирів, пограбування церковного майна. Декілька років тягнулось протистояння між луцьким православним єпископом О. Пузиною та луцьким уніатським єпископом Є. Почапівським, тобто між двома владиками однієї єпархії, аж поки один із них не помер.

Як уже зазначалось, Жидичинський монастир мав відійти до православних, однак уніатський архімандрит монастиря Пахомій Оранський стверджував, що православні заволоділи ним незаконно, оскільки не було дотримано юридичних формальностей. О. Пузина, що ще навіть не прийняв постриг, наказав своїм слугам силою захопити монастир, поки архімандрит перебував у Кракові на коронації Владислава IV [5, с. 209—210]. У 1637 р. після смерті уніатського єпископа Є. Почапівського монастир був переданий уніатам під управління митрополита Р. Корсака [5, с. 249]. Однак, за рішенням Владислава IV, Луцька єпархія, що мала відійти до православних, теж залишалась за уніатами в адміністративному управлінні володимиро-берестейського єпископа Й. Баковецького [5, с. 244]. Це знову спонукало луцького православного єпископа О. Пузину вдатись до силових дій проти своїх опонентів. Лише в квітні наступного року він одержав свою єпископію.

Отже, діяльність польського уряду значною мірою спричиняла конфронтацію в українському суспільстві. В 1637 р. на перемиського православного владика Сильвестра Гулевича була накладена трибуналом інфамія, що передбачала позбавлення прав і опіки закону. Він був покараний за те, що силою відібрав у єпископа-уніата Крупецького монастир Св. Спаса в Перемишлі, призначений для резиденції православного єпископа до смерті єпископа-уніата [7, с. 63].

У 30-ті рр. XVII ст. спостерігалось відчутне пожвавлення меценатської діяльності заможного православного кліру. Так, завдяки матеріальній підтримці чи безпосередній діяльності православної шляхти було засновано ряд нових православних монастирів. Митрополит Ісайя Копинський організував на Лівобережжі декілька монастирів: Густинський, Ладинський, Мгарський, які були розташовані на землях князів Вишневецьких, а уфундовані княгинею Раїною Корибутовою Вишневецькою. На їх утримання вона передала: Густинському монастирю хутір Мацієвку, Підгорному Ладинському жіночому монастирю — хутір Ладинку [2, с. 502], с. Ладинь та р. Ладинку з навколишніми ґрунтами [2, с. 504], Лубенському Мгарському монастирю — ґрунти та два млини на р. Ольшанці [2, с. 503].

Смоленська кастелянка княгиня Регина Соломерецька заснувала в м. Гощі Михайлівський монастир, ігуменом якого став Ігнатій Оксенович [4, с. 748—751]. Луцький земський писар Семен Гулевич-Воютинський записав фондуш на утворення православно-

го монастиря Св. Духу в його маєтку в с. Білому Стоку із школою для навчання шляхетських та іншого звання дітей [4, с. 713—716].

Мстиславський підкоморій Богдан Стеткевич і його дружина Олена, вроджена Соломерецька, в своєму маєтку Буйничах Оршанського повіту заснували Духовський монастир і підпорядкували його кутейнському ігумену Іллі Труцевичу, передали у володіння монастиря села Костянку і Холм [1, с. 91—95]. В 1641 р. Б. Стеткевич в пам'ять про свою дружину, що померла, уфундував Вознесенський жіночий монастир на острові Борок і підписав йому частину свого маєтку Борколабов: острів Борок, ґрунти (одну волоку і чотирнадцять моргів), пашню (шість суміжних волок), млин на р. Ректа, став із рибними ловами, з сажовкою при млині, право ловити рибу в р. Ректі та р. Дніпрі від монастиря вниз до Биховського кордону [3, с. 68—72].

Пан Адам Урсул Рудецький заснував Чорненський чоловічий монастир Св. Спаса. На його утримання він передав свої маєтності: с. Чорна на р. Горинь з фільварком, кіньми, волами, підданими, лісами, запустами, борами, бортними деревами, пасікою, озерами, рибними ловами, полями [4, с. 638]. В документі обумовлюються умови співжиття фундатора монастиря і ченців. Ктитори зобов'язувались боронити монастир і захищати його права, а монахи мали в усьому підкорятись ктитору та не мали права продавати, заставляти чи будь-яким іншим способом відчужувати майно монастиря. Шляхтич також визначав статус селян, що переходили під владу духовенства. Вони повинні були працювати на монастир тільки два дні на тиждень [4, с. 640].

Доброчинністю займались також і вірні уніатської митрополії. В той час як в Україні постало цілий ряд нових православних монастирів, були здійснені спроби заснувати й уніатські духовні обителі. Наприклад, у Шумську волинським хорунжим Данилом Єло-Малинським та його дружиною Гальшкою Вільгорською було уфундовано василіанський монастир Св. Трійці. На початку 1637 р. на місці майбутньої обителі розміщувалась лише дерев'яна уніатська церква. Фундатори зобов'язувались власним коштом звести мурований монастир та забезпечити його церковним начинням. Під духовну опіку шумського архімандрита переводились всі священики маєтків Єло-Малинських [5, с. 233].

Таким чином, українські монастирі відігравали одну із визначальних ролей у боротьбі між православними та уніатами за провідне становище в національно-духовному житті країни.

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. — СПб., 1865. — Т.2. — 287 с.

2. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. — СПб., 1851. — Т.4. — 529 с.

3. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. — СПб., 1853. — Т.5. — 288 с.

4. Архив Юго-Западной России, изданный временной комиссией для разбора древних актов. — К., 1883. — Т.6. — Ч.1. — 938 с.

5. Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI — першої половини XVII ст. // Упор. М. Довбищенко // Пам'ятки: археографічний щорічник. — К.: Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2001. — Т.3. — Вип. 1. — 464 с.

6. Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. — СПб., 1897. — Т.1. — 502 с.

7. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви у чотирьох томах. — Нью-Йорк; К.: УПЦ в З.Д.А., 1990. — Т.2.

8. Огієнко І. Українська церква за час руїни (1657–1687). — Вінніпег, 1956.

9. Сенік С. Українська церква в добу Хмельницького. — Л.: Свічадо, 1994. — 22 с.

10. Харишин М. Історія підпорядкування Української Православної Церкви Московському Патріархату. — К.: Вентурі, 1995. — 172 с.

Храми України

Микола Стратілат. Монастир Святого Миколи (1988)